

Суб'єкт складу злочину,

передбаченого статтею 175 КК України

О. М. Олейнічук

здобувач кафедри кримінального права
та процесу Національної академії управління

У статті досліджується суб'єкт складу злочину щодо невиклати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат.

Ключові слова: суб'єкт складу злочину, невиклати, заробітна плата, стипендія, пенсія, соціальний захист, кримінальне право, відповідальність, суб'єкт злочину, цивільне законодавство.

В статті исследуется субъект состава преступления относительно невыплаты заработной платы, стипендии, пенсии или других установленных законом выплат.

Ключевые слова: субъект состава преступления, невыплаты, заработная плата, стипендия, пенсия, социальная защита, уголовное право, ответственность, субъект преступления, гражданское законодательство.

The article analyses the subject of the corpus delicti concerning non-payment of wages, stipends, pensions and other payments established by the law.

Keywords: subject of the corpus delicti, non-payment, wage, stipend, pension, social protection, criminal law, responsibility, an offense, civil law.

Суб'єкт складу злочину щодо невиплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат має важливе значення для кваліфікації діянь, передбачених ст. 175 КК України, і потребує подальшого дослідження.

Суттєвий внесок у дослідженні питань кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 175 КК України, зробили П. П. Андрушко, А. П. Бабій, С. І. Бородин, Ю. С. Варанкіна, Ю. В. Гродецький, Н. Ю. Гронська, І. О. Зінченко, Д. А. Кокорін, С. Я. Лихова, М. І. Мельник, Є. І. Соктоєва, А. В. Тарасенко, В. В. Топчій, Є. В. Шевченко та ін.

Мета цієї роботи полягає в дослідженні суб'єкта складу злочину щодо невиплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат та його вдосконалення.

Не дивлячись на те, що проблема досліджуваного нами суб'єкта складу злочину має певну теоретичну розробку в кримінально-правовій літературі та юридичній науці [1, с. 524; 2, с. 463; 3, с. 392; 4, с. 401-403; 5, с. 82-96; 6, с. 479; 7, с. 120; 8, с. 96-126; 9, с. 110-133; 10, с. 97-114; 11, с. 142-158], вона ще потребує подальшого наукового дослідження.

Перш за все розпочнемо з того, що ч. 2 ст. 61 Конституції України передбачено індивідуальний характер юридичної відповідальності особи. Отже, у розділі IV КК України, назва якого «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)», у ч. 1 ст. 18 зазначено, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Згідно з частиною 1 стат-

ті 2 КК України, саме підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом. Важливим критерієм, за яким кримінальна справа не може бути порушена, а порушена справа підлягає закриттю, це відсутність в діянні складу злочину (п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК України).

Оскільки суб'єкт злочину є елементом складу злочину, його ознаки встановлені в нормах Загальної частини КК України та – у випадку визначення законодавцем його спеціальних ознак – в диспозиціях статей Особливої частини [12, с. 322]. Так як статтею 175 Особливої частини КК України передбачено спеціальний суб'єкт злочину, то відповідно до ч. 2 ст. 18 Загальної частини КК України таким суб'єктом злочину визнається фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Згідно зі статтею 22 КК України такій особі до вчинення злочину має виповнитися шістьнадцять років. Відсутність будь-якої з ознак загального, а для спеціального – ознак спеціального суб'єкта злочину, виключає склад конкретного злочинного діяння й застосування до особи покарання. Ці вимоги стосуються і злочину, передбаченого статтею 175 Особливої частини КК України.

Як бачимо, суб'єкт злочину може бути загальним та спеціальним. Із достатньо запутаного визначення спеціального суб'єкта у ч. 2 ст. 18 КК випливає досить проста його правова природа. Це особа, яка, окрім загальних (фізична особа, вік, осудність), володіє певними додатковими ознаками, що встановлені кримі-

нально-правовою нормою і, відповідно, враховуються при кваліфікації злочинів. Виокремлення спеціального суб'єкта злочину не випадкове та має свої коріння у парадигмі суспільної небезпеки, яка є вихідною концепцією при визначенні необхідності криміналізації певного виду поведінки [12, с. 324]. Наприклад, В. К. Матвійчук в контексті дослідження кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища зазначає, що така суперечлива класифікація суб'єктів злочину, їх тлумачення в науці кримінального права та судовій практиці не може надати допомогу правоохоронним органам у справі боротьби зі злочинними проявами [13, с. 263].

Не дивлячись на те, що Конституцією України передбачено саме індивідуальний характер юридичної і в т. ч. кримінальної відповідальності особи, на сьогоднішній день в кримінально-правовій літературі зустрічаємо досить жваву дискусію щодо доцільності кримінальної відповідальності юридичних осіб [12, с. 339-359; 13, с. 266-271]. Як бачимо, однією з найбільш спірних проблем у контексті встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб, поза всяким сумнівом, є проблема вини організації. У літературі з адміністративного та цивільного права зустрічаються різноманітні тлумачення вини юридичної особи [12, с. 356]. Викладене вище засвідчує складність і неоднозначність проблеми юридичної особи як суб'єкта злочину. Чинне законодавство (цивільне, господарське, про об'єднання громадян тощо) вже містить чимало приписів, за допомогою яких можна цілком успішно впливати на протиправну поведінку юридичних осіб [12, с. 357]. Проаналізу-

вавши різні точки зору з цієї проблеми та враховуючи сучасні положення українського законодавства, вважаємо, що за злочин, передбачений ст. 175 КК України, така відповідальність юридичної особи на даний час суперечить законодавству України.

Для виконання поставленої у цій роботі мети проведемо аналіз різних точок зору суб'єкта складу злочину щодо невикплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат і зазначимо найбільш обґрунтоване його визначення.

Вважаємо, що найбільш вдало та повно визначення суб'єкта складу злочину «Невикплата заробітної плати, стипендії, пенсії та інших установлених законом виплат» розкрито П. П. Андрушком [1, с. 524] та М. І. Мельником [2, с. 463]. Так, ці науковці та інші, зазначені вище, наголошують, що суб'єкт злочину спеціальний, а це є беззаперечним. С. Я. Лихова [4, с. 402-403] та В. В. Топчій [5, с. 144] також погоджуються з тим, що ним може бути як керівник підприємства, установи або організації незалежно від форми власності, а також особливо вони наголошують, що громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності. В той же час, П. П. Андрушко вважає, що безпідставна невикплата заробітної плати громадянином, який уклав з працівником угоду про виконання певної роботи, в тому числі головою фермерського господарства, членом чи уповноваженою особою особистого селянського господарства, особами, що здійснюють незалежну професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, які Законом «Про податок з доходів фізичних осіб» відносяться до категорії самозайнятих осіб і використовують найману пра-

цю інших осіб, є грубим порушенням ними угоди про працю і, за наявності підстав, має кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 173 [1, с. 524]. Враховуючи зазначене, не погоджувачись з П. П. Андрушком щодо самозайнятих осіб та керуючись Цивільним кодексом України і новим Податковим [14], вважаємо, що словосполучення у ст. 175 КК «громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності» слід замінити на «фізичною особою – підприємцем або яка провадить незалежну професійну діяльність і використовує найману працю».

Також привертає увагу те, що С. Я. Лихова [4, с. 402-403] та В. В. Топчій [5, с.144] у своїх наукових роботах намагаються розділити суб'єктів досліджуваного нами злочину окремо: 1) суб'єкти щодо не виплати заробітної плати; 2) суб'єкти щодо не виплати стипендії, пенсії, інших установлених законом виплат. Вважаємо, що зазначене потребує додаткового дослідження.

С. Я. Лихова вважає, що також слід погодитися з М. І. Мельником в тому, що засновники підприємств, які не є їх керівниками, не несуть кримінальну відповідальність за ст. 175 КК України [2, с. 463]. На цих особах не лежить обов'язок виплачувати найманим працівникам заробітну плату, наймані працівники не укладають із цими особами трудового договору [4, с. 402].

Також погоджуємося з М. І. Мельником у тому, що інші службові особи підприємств, установ, організацій, а також приватні особи можуть нести карну відповідальність за ст. 175 КК України лише як співучасники (організатори, підбурювачі, пособники) [2, с. 463]. Н. Ю. Гронська вважає, що як співучасники можуть ви-

ступати заступники керівника організації, головний бухгалтер та інші особи [9, с.124] і посилається на положення ч. 4 ст. 34 КК РФ про те, що особа, яка не є суб'єктом злочину, спеціально зазначеного у ст. 145-1 КК РФ, яка брала участь у здійсненні злочину, передбаченого цією статтею, несе кримінальну відповідальність за даний злочин у якості його організатора, підбурювача або пособника. Д. А. Кокорін також зазначає, що як виконавця можна прияти тільки безпосереднього керівника організації, тобто генерального директора. У той же час інші особи також підлягають відповідальності, але вже як співучасники (пособники, підбурювачі, організатори). Дії даних осіб повинні кваліфікуватися за ст. 145-1 КК РФ із посиланням на відповідний пункт ст. 33 КК РФ [11, с.156]. Але С. І. Бородін щодо відповідного злочину у російському кримінальному законодавстві зазначає, що заступники керівника, а також головний бухгалтер, як впливає з закону, не можуть нести таку відповідальність [3, с. 392]. Слід зауважити, що організатор, підбурювач та пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною ст. 27 Кримінального кодексу України і тією статтею (частиною статті) Особливої частини зазначеного Кодексу, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем.

Не можна погодитися з І. О. Зінченко, яка ототожнює керівника та власника підприємства, установи, організації як суб'єкта злочину, юридичний склад якого передбачено в ст. 175 КК України [15, с. 479]. Такий підхід суперечить теорії трудового права, хоча в окремих випадках правовий статус керівника і власника може збігатися

[4, с. 402]. Також згодні з цими обома позиціями С. Я. Лихової.

Н. Ю. Гронська, Д. А. Кокорін та інші російські вчені доводять відмінність таких понять, як «роботодавець» і «керівник організації» [9, с. 113; 11, с. 145]. Зазначені терміни введені Федеральним Законом від 24 липня 2007 р. №203-ФЗ в диспозицію ст. 145-1 КК РФ аналогічного злочину у Російській Федерації і в свою чергу також заслуговують на увагу.

У зв'язку з тим, що в диспозиції частини 1 статті 175 КК України під поняттям «керівник» можна розуміти «першу особу, що несе відповідальність за діяльність зазначених структур» [3, с. 392], погоджуємося з П. П. Андрушком та С. Я. Лиховою, що суб'єктами злочину можуть бути керівники будь-якого підприємства, органів державної влади, працівники органів Пенсійного фонду, соціального захисту населення, а також підприємств поштового зв'язку, якими безпосередньо виплачуються громадянам пенсії та інші виплати. Суб'єктами злочину можуть бути і керівники банківських установ та їх відділень, якими здійснюється безпосередня виплата заробітної плати та інших виплат працівникам окремих підприємств, установ, організацій за укладеними з ними договорами, в тому числі з використанням платіжних карток [1, с. 524; 4, с. 402]. Також В. В. Топчий звертає увагу на те, що у разі невиклати пенсії громадянам України із числа осіб, які перебували на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України,

та деяких інших осіб, які мають право на пенсію за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 р. №2262-XII (абзац перший преамбули із змінами, внесеними згідно із Законом №879-VI від 15.01.2009 р.) при наявності ознак складу злочину, які передбачені в диспозиції ч. 1 ст. 175 КК України, кримінальну відповідальність мають нести керівники зазначених державних органів [5, с.110-111]. Є. І. Соктоєва зазначає, що на кваліфікацію не впливає також і те, яке найменування займаної посади суб'єкта (директор, генеральний директор, президент, зовнішній керуючий або конкурсний керуючий і т. п.). Важливо, щоб винний виконував роль саме керівника, маючи повноваження за розпорядженням відповідними соціальними виплатами [8, с. 91-92]. Цікавий підхід до визначення суб'єкта окремого злочину ми бачимо в А. Писарева. Для його означення він використовує поняття «будь-які особи» [13, с. 265]. Враховуючи зазначене, можливо, було б доцільно у нашому випадку використати зворот «будь-який керівник».

У випадку, якщо пенсія виплачується частково із Державного бюджету України, а частково за рахунок підприємства, установи, організації, то керівника такої організації навряд чи можна вважати суб'єктом злочину, юридичний склад якого передбачений у ст. 175 КК України, адже мова йде про повну невиклату пенсії, а не лише про її частину. У даному випадку проблема неповної виплати пенсії має вирішуватися в площині адміністративного або цивільного законодавства [5, с.113-114]. Вважаємо, що зазначене потребує додаткового дослідження.

Щодо недержавних пенсійних фондів, як зазначає В. В. Топчій, держава не несе відповідальності за їх зобов'язаннями, що зазначаються в кожному окремому пенсійному контракті. Тому особа, яка бере участь у недержавному пенсійному фонді, діє на свій ризик [5, с. 115].

Керівники навчального закладу також є суб'єктами адміністративних відносин з приводу виплати стипендій учням, студентам, курсантам, слухачам, клінічним ординаторам, аспірантам і докторантам, які відповідно до Порядку призначення і виплати стипендій, мають право на отримання академічних та соціальних стипендій. Джерелом коштів для таких стипендій є кошти Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів. Крім того, учням, студентам, курсантам, слухачам, клінічним ординаторам, аспірантам і докторантам, які навчаються згідно з умовами договорів, укладених між навчальним закладом або науковою установою та фізичними або юридичними особами, стипендії можуть виплачуватися за рахунок коштів зазначених осіб, якщо це передбачено умовами укладеної угоди. Отже, тут В. В. Топчій зазначає, що незалежно від джерел фінансування, суб'єктом злочину, вчиненого у формі безпідставної невиклати стипендії, слід вважати керівника навчального закладу [5, с. 103]. Як бачимо, тут є відмінності щодо визначення зазначеного суб'єкта складу злочину від того, коли пенсія виплачується частково із Державного бюджету України, а частково за рахунок підприємства, установи, організації.

Твердження С. Я. Лихової, що до кола суб'єктів даного злочину не слід

включати осіб (касирів, поштарів тощо), на яких лежить обов'язок тільки сплатити або доставити вже нараховані грошові кошти, заслуговує на увагу. Адже при наявності достатніх підстав невиклату такими особами вказаних грошових коштів слід кваліфікувати як злочин проти власності [4, с. 403].

Питання притягнення до кримінальної відповідальності керівника філіалу досліджували Є. І. Соктоєва [8, с. 93], Н. Ю. Гронська [9, с. 121-123], Ю. С. Варанкіна [10, с. 103-114], Д. А. Кокорін [11, с. 154-155] та ін. З часом Федеральним Законом від 23 грудня 2010 р. №382-ФЗ в диспозицію ст. 145-1 КК РФ щодо відповідного суб'єкта до «керівника організації, роботодавця – фізичної особи» добавлено «керівник філії, представництва або іншого відособленого структурного підрозділу організації». Такі зміни зумовлені, перш за все, розширенням суб'єкта складу цього злочину у зв'язку з заборорою аналогії, як у кримінальному праві РФ, так і України. Адже, як правило, спеціальних суб'єктів, не зазначених в кримінальному законі, неможливо притягнути до відповідальності. Введення керівника філії у диспозицію ст. 175 КК України, вважаємо, ще потребує додаткового дослідження у контексті українського законодавства та відповідного обґрунтування.

Підводячи підсумки, слід зауважити, що суб'єктом зазначеного в цій роботі злочину доцільно було б вважати будь-якого керівника, що несе відповідальність за діяльність підприємства, установи або організації незалежно від форми власності, чи фізичну особу – підприємця або яка провадить незалежну професійну діяльність і використовує найману працю.

Список використаної літератури

1. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2-х т. – Т. 1 / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури. – 2009. – 964 с.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 8-ме вид., перероб. і доп. – Х. : Фактор, 2011. – 1280 с.
3. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. А. В. Наумов. – 2-е изд., перераб. и доп. – VI. : Юристъ, 2000. – 864 с.
4. Лихова С. Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / С. Я. Лихова. – К., 2006. – 529 с.
5. Топчий В. В. Кримінально-правова характеристика невиклати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. В. Топчий. – К., 2009. – 271 с.
6. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. / За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 1196 с.
7. Кримінальне право України : Особлива частина : підруч. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
8. Соктоева Е. И. Уголовная ответственность за невыплату заработной платы, пенсий, стипендий, пособий и иных выплат (по материалам судебной и прокурорской практики Уральского, Сибирского и Дальневосточного федеральных округов) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Е. И. Соктоева. – М., 2005. – 187 с.
9. Гронская Н. Ю. Преступления в сфере оплаты труда и социальных выплат по уголовному законодательству Российской Федерации [Электронный ресурс] : ст.145.1 УК РФ : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – М. : РГБ, 2007. – 199 с. (Из фондов Российской Государственной Библиотеки).
10. Варанкина Ю. С. Уголовно-правовые проблемы борьбы с невыплатой заработной платы (по материалам Приволжского федерального округа) [Электронный ресурс] : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – М. : РГБ, 2008. – 205 с. (Из фондов Российской Государственной Библиотеки).
11. Кокорин Д. А. Уголовно-правовая характеристика невыплаты заработной платы : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – Екатеринбург, 2009. – 195 с.
12. Кримінальне право. Загальна частина : підруч. / За ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.
13. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження). – К. : Азимут-Україна, 2005. – 464 с.
14. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Голос України від 04.12.2010 р., № 229.
15. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. / За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 1196 с.